

ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ УСПІШНОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПРОБЛЕМОГЕННОГО СОЦІУМУ

Панов М. С., Жадленко І. О.

Постановка проблеми. Особливої уваги в умовах проблемного соціуму потребує розгляд питань щодо професійної адаптації людини, а особливо, реадаптації, яка є вкрай актуальною для осіб, які втратили роботу, або мають повернутись до професійної діяльності після тривалої перерви, наприклад, після перебування в АТО, або у випадку вимушеної зміни місця перебування, пов'язаної з агресією РФ, що часто вимагає застосування спеціальних заходів з метою актуалізації адаптаційного потенціалу особистості. Зазначена наукова проблематика є вкрай актуальною на даному етапі розвитку психологічної науки, а її опрацювання потребує докладного вивчення теоретичних засад адаптаційних процесів та розробки відповідного методичного комплексу з метою емпіричного дослідження особливостей професійної реадаптації особистості у сучасному соціумі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної адаптації та реадаптації безробітних з акцентом на розкритті загально-методичних та організаційних аспектів були предметом досліджень чималої кількості науковців (І. Баклицький¹, І. Попович², Л. Спицька³, Л. Сушенцева⁴ та ін.). У той же час необхідно відмітити відсутність напрацювань, присвячених деталізації проблеми психологічних особливостей професійної реадаптації безробітних зі статусом внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та форм (відповідних розроблених програм) психологічного супроводу. Здебільшого це праці, в яких розкриті загальні соціально-економічні аспекти безробітних даної вибірки та впливу їх статусу на психічний стан особи як наслідок (Н. Завацька⁵,

Є. Карпенко⁶, Т. Кириченко⁷, З. Ковальчук⁸, М. Панов⁹ та ін.)

Метою є визначення основних критеріїв актуалізованості адаптаційного потенціалу безробітних та окреслення специфіки цього процесу у досліджуваних різних категорій, а саме місцевих безробітних та безробітних, які належать до внутрішньопереміщених осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для діагностики рівня соціально-психологічної адаптованості було застосовано опитувальник СПА К. Роджерса та Р. Даймонда¹⁰, який дозволив здійснити порівняльний аналіз особливостей соціально-психологічної адаптації зазначених категорій безробітного населення. Так, отримані результати засвідчують наявність значущих відмінностей між місцевим безробітними та безробітними, що належить до внутрішньопереміщених осіб за декількома важливими складовими соціально-психологічної адаптованості, а саме наступними показниками: адаптованості ($t=35,41$; $p\leq 0,01$), емоційного комфорту ($t=32,25$; $p\leq 0,01$), інтернальності ($t=30,21$; $p\leq 0,05$), а також ступенем прийняття інших ($t=33,08$; $p\leq 0,01$) та схильністю до ескапізму ($t=21,05$; $p\leq 0,01$).

Так, місцеві безробітні мають вищий рівень адаптованості, відрізняються більш позитивним емоційним станом, а також схильністю до інтернальних проявів у поведінці. А саме, вони більшою мірою адаптовані до наявного соціального середовища та здатні приймати на себе відповідальність за власні дії та їх наслідки. Значущо вищим у даної категорії досліджуваних є також ступінь прийняття інших, щосупроводжується більш гармонійнимистосунками з найближчим соціальним оточенням (див. рис. 1).

¹ Баклицький І. О. Психологія праці. Київ : Знання, 2008. 655 с.

² Попович І. С. Психолого-педагогічний аспект професійної підготовки фахівців соціономічного профілю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2018. Вип. 5. С. 124–129.

³ Спицька Л. В. Структурно-функціональний аналіз процесу адаптації особистості зрілого віку в кризові періоди життя. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2017. № 3 (44). С. 126–135.

⁴ Сушенцева Л. Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. 439 с.

⁵ Завацька Н. Є. Технології забезпечення професійної допомоги у процесах адаптації та реадаптації особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2014. № 3 (35). С. 167–175.

⁶ Карпенко Є. В. Самоактуалізація і адаптація: від конфронтації до кооперації : монографія. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2013. 271 с.

⁷ Кириченко Т. В. Психологічний зміст саморегуляції особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2017. Вип. 3. С. 82–87.

⁸ Ковальчук З. Я. Соціально-психологічний аналіз професійного становлення особистості в умовах сучасних змін. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2018. № 3(47). С. 41–48.

⁹ Панов М. С. Професійна реадаптація особистості в сучасному українському суспільстві. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2018. Вип. 15. С. 206–209.

¹⁰ Тарасюк С. О. Психологічні особливості Я-концепції безробітного : навчально-методичний посібник. Київ : ІПК ДСЗУ, 2012. 148 с.

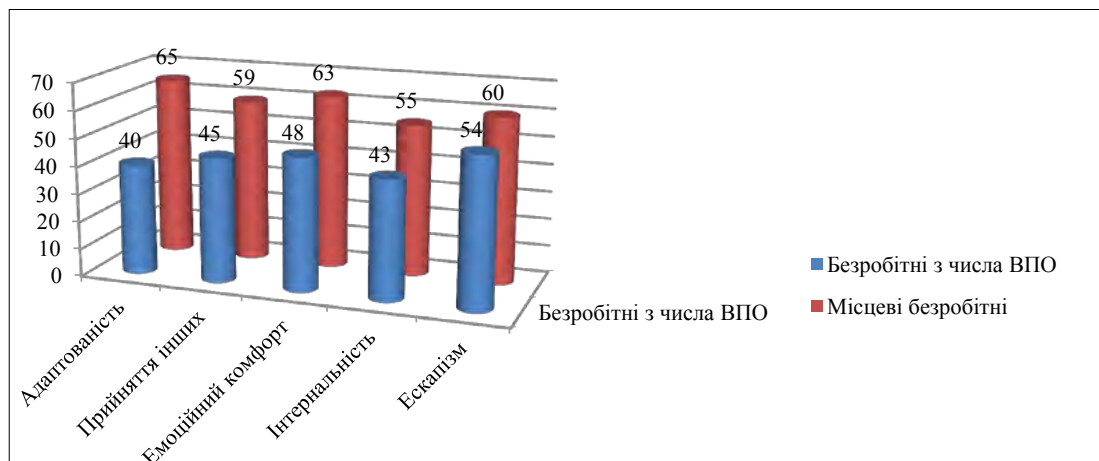

Рис. 1. Відмінності за рівнем соціально-психологічної адаптованості між місцевими безробітними та безробітними з числа ВПО

В той самий час, місцеві безробітні мають вищі показники за рівнем ескапізму, адже частіше схильні уникати вирішення проблемних ситуацій, тоді як безробітні з числа ВПО більшою мірою налаштовані на нагальне вирішення актуальних життєвих завдань з метою досягнення значущих цілей та результатів.

Таким чином, негативний вплив психотравмуючих обставин знижує здатність безробітних з числа ВПО до успішної соціально-психологічної адаптації, зокрема, порушує відчуття внутрішньої емоційної гармонії та знижує впевненість досліджуваних у власній здатності впливати на життєві події та продуктивно вирішувати ситуацію професійної кризи (табл. 1).

Більш низькі дані за шкалою «прийняття інших» відображають складнощі даної категорії безробітних у комунікативній взаємодії з новим оточенням, що, безумовно, пов'язано із вимушеною зміною місця перебування та необхідністю адаптуватись до іншого мікросоціуму зі своїми правилами та нормами взаємодії. В той самий час, нижчі бали за шкалою ескапізму вказують на більшу готовність безробітних з числа ВПО до продуктивного вирішення можливих труднощів і проблем та про їх налаштованість на ефективне подолання ситуації професійної кризи та пошук оптимальних шляхів професійної самореалізації у новому соціальному просторі.

Отже, отримані за допомогою тестової методики СПА емпіричні дані демонструють, що соціальна ситуація розвитку, а саме вимушена зміна місця перебування, соціального оточення та умов професійної самореалізації вимагає від особистості здатності до дієвої реалізації механізмів соціальної адаптації до нових життєвих умов.

А саме, оптимізація внутрішнього емоційного стану сприятиме покращенню дії адаптаційних механізмів, в результаті чого зростатиме здатність особистості до усвідомленого аналізу власної поведінки, що безперечним чином призведе до збіль-

шення особистісної інтернальності, яка є важливою умовою успішної реалізації життєвих завдань та планів. Активізація адаптаційних стратегій також позитивним чином впливатиме на прийняття найближчого соціального оточення та налагодження гармонійної міжособистісної взаємодії у межах особистісного мікросоціуму. В той самий час, нижчий рівень ескапізму у безробітних з числа ВПО підвищує їх здатність до оперативного вирішення актуальних проблем та завдань, що є позитивним чинником в контексті успішного подолання ними ситуації професійної кризи та соціальної адаптації до навколишнього середовища.

За результатами отриманими за допомогою опитувальника «Самоставлення» (В. Столін, С. Пантелєєва¹¹) також спостерігається низка значущих відмінностей між місцевими безробітними та безробітними з числа ВПО.

Так, загальний показник інтегрального самоставлення є значущо вищим у місцевих безробітних ($t=34,05$; $p\leq 0,01$), що логічно взаємопов'язано з вищим рівнем самоповаги ($t=35,56$; $p\leq 0,01$), аутосимпатії ($t=37,78$; $p\leq 0,01$) та очікуваного ставлення до себе інших ($t=33,21$; $p\leq 0,01$). Отже, місцеві безробітні відрізняються більш високим ступенем внутрішнього психологічного комфорту, безперечними перевагами чого є вищий рівень їх самооцінки та аутосимпатії. Цілковито логічними є вищі показники у даної категорії досліджуваних за рівнем очікування позитивного ставлення інших людей, адже в ситуації внутрішньоособистісної гармонії настанови людини стосовно ставлення до неї найближчого соціального оточення також набувають позитивних рис (див. рис. 2).

В той самий час, безробітні, що належать до числа ВПО, мають вищі показники за шкалою самокерівництва та самопослідовності ($t=26,70$; $p\leq 0,05$), проявом

¹¹ Чала Ю. М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

чого є їх налаштованість на продуктивне вирішення життєвих завдань та проблемних ситуацій, тоді як місцеві безробітні, навпаки, відрізняються вищим рівнем самозвинувачення, що ймовірно негативним чином впливає на їх здатність до застосування дієвих механізмів подолання професійної кризи.

Таким чином, емпіричні дані отримані за допомогою тесту «Самоставлення» підтверджують окреслені тенденції та засвідчують нижчий рівень внутрішньоособистісної гармонії у безробітних з числа ВПО, що негативно впливає також на їх міжособистісні стосунки з найближчим оточенням. Отримані дані знову таки вказують на необхідність гармонізації внутрішньоособистісного простору з метою покращення можливостей адаптації внутрішньопереміщених безробітних до оточуючого соціального середовища та встановлення сприятливих для співпраці міжособистісних стосунків.

В той самий час, нижчий рівень самозвинувачення та вищі показники за здатністю до самокерівництва свідчать про високу здатність безробітних з числа ВПО до подолання наявної ситуації та налагодження умов для продуктивної особистісної самореалізації та розвитку.

Таким чином, отримані в результаті емпіричного дослідження дані наголошують на існуванні значущих відмінностей за соціально-психологічною адаптованістю та особливостями самовідношення між місцевими безробітними та безробітними, що належать до числа ВПО, які відрізняються нижчим рівнем внутрішньоособистісної гармонії, певними ускладненнями в процесі соціальної адаптації та встановленні міжособистісної взаємодії з найближчим соціальним оточенням, що може бути пояснено також дією певних посттравматичних чинників, пов'язаних з подіями минулого та вимушеною зміною місця проживання.

В той самий час, дана категорія досліджуваних відрізняється підвищеною здатністю до продуктив-

ного подолання складних життєвих ситуацій, про що свідчить нижчий рівень ескапізму, самозвинувачення та більш високі показники за ступенем самокерівництва, що в цілому створює позитивні умови для отримання ефективних результатів в процесі соціальної адаптації до нового середовища життєдіяльності.

Отже, отримані в результаті дослідження дані дозволяють окреслити специфіку соціально-психологічної адаптації для досліджуваних, які відрізняються соціальною ситуацією життєдіяльності, а саме належать до внутрішньопереміщених осіб, що відповідним чином загострює перебіг процесу адаптації до нового соціального середовища та, відповідно, нових умов професійної самореалізації. А саме, отримані в результаті проведеного емпіричного дослідження дані засвідчують значущо нижчий рівень соціально-психологічної адаптованості безробітних, які належать до внутрішньопереміщених осіб, зокрема, більш низькі показники за загальним рівнем адаптованості, емоційного комфорту, ступенем прийняття інших та рівнем особистісної інтернальності. Дана категорія безробітних відрізняється також нижчим рівнем інтегрального самоставлення, а саме самоповаги, аутосимпатії та очікуваного ставлення оточуючих.

Поряд із цим, безробітні з числа ВПО меншою мірою схильні уникати вирішення нагальних проблем, на що вказують більш низькі показники за рівнями ескапізму, самокерівництва та самопослідовності, що дозволяє наголошувати на їх готовності до досягнення актуальних життєвих цілей та продуктивного вирішення ситуації професійної кризи.

Таким чином, в результаті аналізу отриманих емпіричних даних можна зробити висновок про наявність специфічних особливостей, що супроводжують соціально-психологічну адаптацію безробітних, які належать до внутрішньопереміщених осіб, пов'язаних із необхідністю пристосування

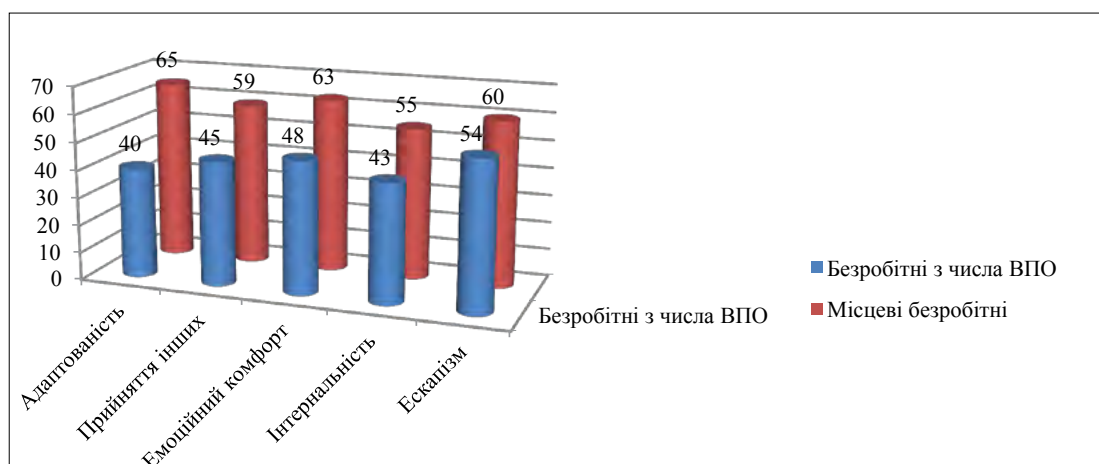

Рис. 2. Відмінності за показниками самоставлення між місцевими безробітними та безробітними з числа ВПО

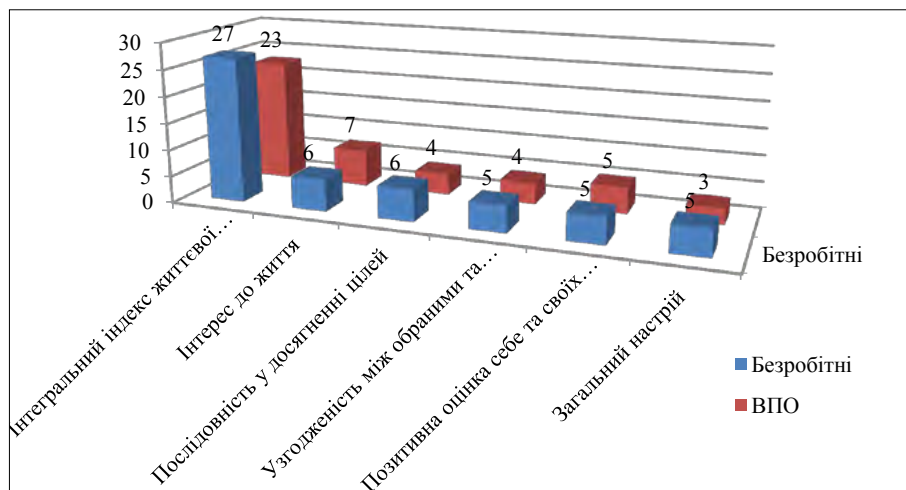

Рис. 3. Відмінності за показниками життєвої задоволеності між місцевими безробітними та безробітними з числа ВПО

до нових життєвих обставин, умов життя і соціального оточення та їх потенційну готовність до подолання окреслених труднощів. Зазначені закономірності також підкреслюють значущість надання своєчасної кваліфікованої психологічної допомоги даній категорії безробітних, яка має становити перший етап їх професійної реадаптації з метою актуалізації їх професійно-особистісного потенціалу, що є необхідною передумовою продуктивної професійної самореалізації на ринку праці.

Поряд із проявами соціально-психологічної адаптованості та особистісного самоставлення важливим критерієм та результатом успішності професійної реадаптації особистості є ступінь психологічного благополуччя та задоволеності життям, визначенню чого було присвячено низку тестових методик.

За результатами тесту «Індекс життєвої задоволеності» (адаптація Н. Паніної)¹² спостерігається наявність значущих відмінностей між місцевими безробітними та безробітними з числа внутрішньопереміщених осіб. А саме, значущо вищий рівень життєвої задоволеності спостерігається у місцевих безробітних, що відображає вищий ступінь соціально-психологічної адаптованості досліджуваних даної категорії та більш високий рівень їх внутрішнього психологічного комфорту. Даний показник охоплює також модальність ціннісно-мотиваційних настанов особистості, її самооцінку та особливості емоційної сфери.

Так, інтегральний індекс життєвої задоволеності складається з 5 основних складових, аналіз показників за якими дозволив визначити можливі сфери, які потребують допомоги в контексті активізації ресурсів людини у напрямі оптимізації особистісної самореалізації та психоемоційного стану.

А саме, шкала інтересу до життя відображає ступінь залученості особистості до перебігу власного

життя та її зацікавленість у подальшому розгортанні подій, інтерес до майбутнього та теперішнього життя. За даною шкалою не спостерігається значущих відмінностей між місцевими безробітними та безробітними з числа ВПО, оскільки зазначена особистісна характеристика зумовлена перш за все індивідуальними особливостями психоемоційної сфери особистості та не має безпосередньої залежності від соціальних обставин життя.

На противагу цьому за шкалою послідовності у досягненні цілей значущо вищий рівень спостерігається у місцевих безробітних, що вказує на наявність у даної категорії досліджуваних більш розвинутої спрямованості на досягнення успіху та життєво важливих особистісних цілей. В той самий час, у внутрішньопереміщених осіб наявність нижчих показників за даною шкалою зумовлено перенесеною психотравмуючою ситуацією, яка знижує рівень інтернальності локусу контролю та зумовлює зростання тенденцій до пасивного прийняття життєвих труднощів, для подолання яких не завжди знаходяться необхідні особистісні ресурси та можливості.

За шкалою, що відображає ступінь узгодженості між обраними та досягнутими цілями, отримані емпіричні дані засвідчують відсутність значущих відмінностей між зазначеними категоріями досліджуваних. А саме, дана шкала діагностує переважним чином впевненість людини у власній цілеспрямованості та здатності отримувати бажане, що не залежить безпосереднім чином від позитивних або негативних обставин її життя. Крім цього показники за цією шкалою відображають, більшою мірою, минулий досвід досліджуваних, отже, безробітні які нещодавно змінили власне місце проживання спираються у своїх оцінках переважним чином на минулі досягнення, що й зумовлює відсутність значущих розбіжностей за емпіричними даними за даною шкалою тестової методики (див. рис. 3).

¹² Кушнір Ю. В. Психодіагностика. Навчальний посібник для студентів соціологів. Донецьк: КиЦ, 2012. 346 с.

За шкалою «позитивна оцінка себе та своїх вчинків» між даними категоріями безробітних не спостерігається значущих відмінностей, а саме показники за цією шкалою відображають ставлення людини до себе та оцінку власних якостей і властивостей, що більшою мірою визначається індивідуальними особливостями розвитку та не пов'язано з конкретними соціальними обставинами.

В той самий час, за останньою шкалою тесту, що відображує загальний емоційний фон особистості спостерігається наявність більш позитивного настрою та ставлення до життя у місцевих безробітних. Отримані закономірності є цілком логічними, адже розірваність часової перспективи, типова для досліджуваних, які належать до внутрішньопереміщених осіб, зумовлює зміну модальності життєвих настанов, що супроводжується зменшенням рівня оптимістичної налаштованості, зниженням ступеню внутрішньої психологічної безпеки та проявом певних депресивних тенденцій, що вже було зазначено у представлених раніше аспектах проведеного емпіричного дослідження.

Інтегральний індекс життєвої задоволеності, відповідно, має значущо вищі показники у місцевих безробітних, що пояснюється більш високими результатами за окресленими шкалами тесту у даній категорії досліджуваних. Таким чином, безробітні які належать до внутрішньопереміщених осіб мають знижений емоційний фон, а також більш песимістично сприймають власні можливості щодо досягнення значущих життєвих цілей, отже, меншою мірою впевнені у своїх ресурсах в контексті реалізації власного професійного потенціалу у нових соціальних умовах життя.

Враховуючи отримані емпіричні дані слід зазначити, що головним етапом професійної реадаптації безробітних з числа ВПО має бути надання професійної психологічної допомоги, спрямованої на корекцію психоемоційного стану, а також розвиток нових стратегій досягнення цілей та адаптації до життєдіяльності в умовах іншого мікросоціуму, з урахуванням його особливостей та специфіки.

Отже, пріоритетним напрямом професійної реадаптації має бути аналіз специфіки місцевого ринку праці, визначення можливих професійних позицій, які б відповідали індивідуальним потребам та можливостям безробітних та окреслення необхідних для цього шляхів професійного саморозвитку та самовдосконалення, можливими варіантами яких можуть стати перенавчання та отримання додаткових професійних кваліфікацій.

За результатами тестової методики «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф (адаптація П. Фесенко та Т. Шевеленкової)¹³ значущо вищі

бали за загальним показником психологічного благополуччя спостерігаються у місцевих безробітних. Даний показник відображує ступінь задоволеності досліджуваних власною самореалізацією, а саме досягненням особистісно значущих цілей та встановленням певної рівноваги між вимогами соціального оточення та власними індивідуальними потребами і можливостями. Цілком природним є наявність вищого балу за даною методикою у місцевих безробітних, які мають більш сприятливі зовнішні та внутрішні умови для повноцінної особистісної та професійної самореалізації. В той самий час, досліджувані з числа ВПО на даному життєвому етапі стикаються з численними складнощами та перешкодами на шляху до налагодження гармонійного життя у нових соціальних умовах.

Так, за першою шкалою, яка діагностує взаємостосунки особистості з найближчим соціальним оточенням, значущо вищий бал мають місцеві безробітні, що відображує вищий ступінь відкритості у спілкуванні з оточуючими та здатність до встановлення емоційно близьких стосунків і гармонійного спілкування з іншими людьми. Поряд з цим, спілкування досліджуваних що належать до числа ВПО відрізняється більшою відстороненістю та замкненістю, а також зниженням здатності до компромісу та встановлення по-справжньому довірчих стосунків з оточуючими. Отримані емпіричні дані зумовлені зміною соціокультурного середовища для безробітних, що належать до внутрішньопереміщених осіб, що, в свою чергу, актуалізує необхідність їх соціально-психологічної адаптації до нового мікросередовища, а саме прийняття його норм та правил взаємодії, що вимагає від особистості здатності до гнучкості, толерантності, а також вміння знаходити компроміс із найближчим оточенням.

За шкалою автономності між даними категоріями досліджуваних не спостерігається значущих відмінностей, а саме, як місцеві, так і внутрішньопереміщені безробітні мають достатньо високий рівень автономності, що відображує їх здатність до незалежності та самостійності в процесі регуляції та оцінки власної поведінки, згідно зі своїми індивідуальними критеріями. Отримані показники можна розглядати як позитивні чинники в контексті майбутньої професійної реадаптації, що сприятимуть актуалізації здатності особистості до побудови власного кар'єрного шляху та продуктивного подолання професійної кризи.

За шкалою «управління оточенням» значущо вищі бали спостерігаються у місцевих безробітних, які більш продуктивно використовують умови наявного соціального середовища з метою реалізації своїх можливостей та задоволення власних потреб в процесі досягнення значущих цілей. Цілком логічними у даному контексті є більш низькі показники за даною

¹³ Терлецька Л. Г. Основи психодіагностики. Навчальний посібник. Київ: Главник, 2006. 144 с.

шкалою у внутрішньопереміщених осіб, що відображує їх труднощі у адаптації до нового мікросоціуму, що суттєвим чином ускладнює вибір та реалізацію найбільш пріоритетних шляхів особистісно-професійної самореалізації у нових соціокультурних умовах. Зазначена відмінність наголошує на необхідності надання даній категорії безробітного населення спеціальної допомоги щодо розвитку їх адаптаційного потенціалу та розробки нових стратегій самореалізації з урахуванням змінених зовнішніх умов, які суттєвим чином регламентують можливі шляхи актуалізації професійно-особистісних ресурсів особистості.

Емпіричні дані за шкалою, яка діагностує спрямованість досліджуваних на особистісний розвиток, не відображують наявності значущих відмінностей між зазначеними категоріями досліджуваних, результати яких в цілому є вищими за середні. Отримані показники свідчать про достатню замотивованість безробітних щодо свого особистісного розвитку, самовдосконалення та найбільш повної реалізації власного особистісно-професійного потенціалу. У даному контексті вони також вказують на прагнення до змін та розвитку нових якостей і властивостей, відповідно до динаміки ситуації у навколишньому середовищі, а також бажань, потреб та можливостей досліджуваних (див. рис. 4).

За шкалою, яка відображує життєві цілі досліджуваних, значущо вищі бали отримали місцеві безробітні, що вказує на те, що їх життя є більш осмисленим та спрямовано на досягнення актуальних завдань та цілей. На противагу цьому, безробітним з числа внутрішньопереміщених осіб властива певна розірваність часової перспективи, що деструктивним чином впливає на їх здатність до продуктивного цілевизначення та зменшує оптимістичність поглядів на майбутнє. Зазначена відмінність є негативним прогностичним чинником в контексті майбутньої професійної діяльності, адже знижує мотивацію безробітних щодо визначення своїх професійних цілей, породжуючи в них розгубленість, апатію та пасивність в ситуації професійної кризи.

За шкалою самоприйняття отримані відмінності не є значущими, але засвідчують наявність більш позитивного самоствавлення у безробітних, що належать до внутрішньопереміщених осіб. Отже, дана характеристика зумовлена більшою мірою індивідуальними чинниками та не пов'язана з соціальною ситуацією розвитку. Безробітні обох категорій отримали достатньо високі показники за цією шкалою, що засвідчує їх позитивне самоствавлення, а також здатність приймати власні недоліки та помилки. Таким чином, незважаючи на ситуацію професійної кризи, безробітним обох категорій вдалось зберегти достатньо високий рівень самоприйняття, що вказує на високий ступінь внутрішнього психологічного комфорту, що сприятиме у випадку наявності відповідної мотивації реальній продуктивній діяльності у напрямку досягнення визначеної мети.

Таким чином, за результатами отриманими за допомогою шкали психологічного благополуччя можна зробити висновок про те, що безробітні які належать до внутрішньопереміщених осіб відрізняються більш низькими балами за шкалами, що відображують стосунки з іншими людьми, здатність до управління оточенням, а також визначеність життєвих цілей. Зазначені відмінності підкреслюють необхідність надання даній категорії безробітних відповідної допомоги щодо соціально-психологічної адаптації до нових умов життєдіяльності та культурних норм іншого життєвого середовища. Важливим етапом професійної реадаптації даної категорії безробітних має стати також надання відповідної психологічної допомоги щодо відновлення перспективної часової перспективи, а саме розвитку навичок ефективного цілевизначення, отже, знаходження дієвих ціннісно-мотиваційних настанов які б стали результативним поштовхом на шляху до успішної професійної самореалізації.

Таким чином, в процесі кар'єрного консультування даної категорії безробітних мають бути неодмінно враховані особливості соціальної ситуації внутрішньопереміщених осіб, а також пов'язані

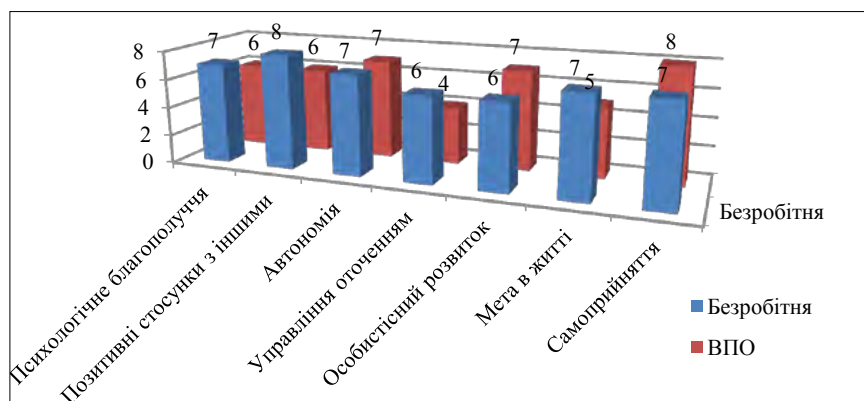

Рис. 4. Відмінності за показниками психологічного благополуччя між місцевими безробітними та безробітними з числа ВПО

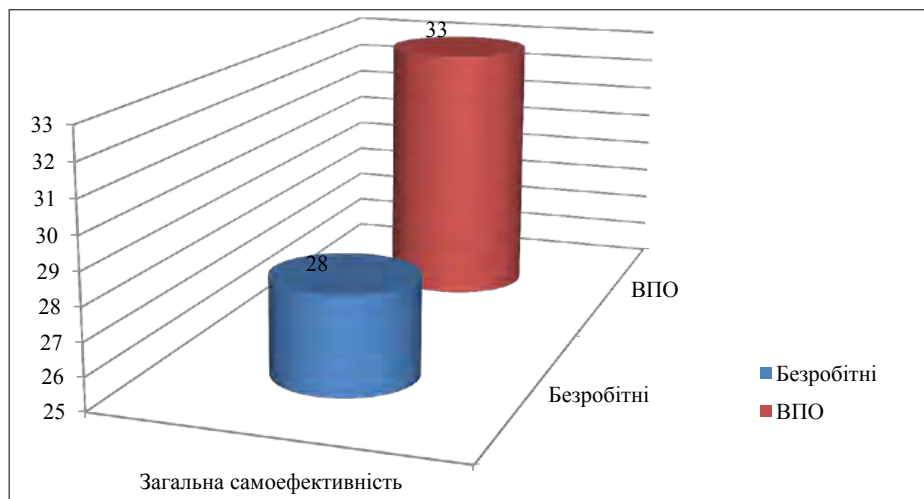

Рис. 5. Відмінності за рівнем самоефективності між місцевими безробітними та безробітними з числа ВПО

з цим психологічні особливості, що передбачає необхідність формування відповідних мотиваційних настанов щодо побудови нової траєкторії професійного шляху у змінених соціальних умовах.

За результатами дослідження рівня самоефективності за допомогою «Шкали загальної самоефективності» (адаптація В. Ромека) значущо більш високий рівень за даним показником спостерігається у досліджуваних, які належать до числа внутрішньо-переміщених осіб. Так представники даної категорії безробітних відрізняються більшою впевненістю у власній здатності досягати бажаних результатів, що зумовлює вищий рівень їх самооцінки та готовності продуктивно вирішувати проблемні ситуації, досягаючи визначених цілей. Зазначений показник свідчить про налаштованість безробітних, які належать до внутрішньопереміщених осіб на вирішення складних завдань та досягнення високих показників у важливих для них видах діяльності.

Отже, незважаючи на актуальність впливу на дану категорію безробітних психотравмуючих обставин пов'язаних із військовими діями та вимушеною зміною місця проживання, наявність позитивного досвіду в минулому житті позитивним чином впливає на рівень їх самоефективності, зумовлюючи, тим самим, налаштованість на продуктивну діяльність та самореалізацію (див. рис. 5).

Таким чином, наявність базових позитивних настанов та впевненості у власних силах долати негативні обставини є сприятливою умовою щодо майбутнього працевлаштування та продовження професійної діяльності у нових соціальних умовах. Порівнюючи зазначені результати з емпіричними даними, отриманими за допомогою інших тестових методик, слід зазначити наявність специфічних особливостей та певної особистісної амбівалентності безробітних з числа внутрішньопереміщених осіб, що потребує, як вже було зазначено, відповідної

психологічної допомоги, спрямованої на корекцію емоційного стану, відновлення часової перспективи та розвиток здатності до реалізації дієвих стратегій адаптації до нових соціокультурних умов зміненого оточуючого середовища.

За даними отриманими за допомогою «Тесту диспозиційного оптимізму» Карвера та Шейера (адаптація К. Муздибаєва, Т. Гордєєвої, Д. Цирінга)¹⁴ спостерігається наявність значущих відмінностей між зазначеними категоріями досліджуваних, а саме значущо вищі бали спостерігаються у місцевих безробітних, що засвідчує їх більш оптимістичну налаштованість щодо власного майбутнього. Так, досліджувані, які мають вищий рівень оптимізму, більшою мірою спрямовані на подолання труднощів з метою досягнення визначених цілей, що є важливим механізмом їх особистісної саморегуляції та супроводжується позитивними емоційними переживаннями. А саме, віра у досяжність визначених життєвих цілей та наявність позитивно забарвлених емоційних переживань щодо очікуваного результату спонукає особистість до активних дій, спрямованих на досягнення бажаного.

Наявність оптимістичної життєвої концепції зумовлює також відповідний стиль мислення, а саме у випадку наявності оптимістичних настанов людина вважає, що труднощі, як правило, тимчасові та стосуються лише окремих сфер життя і зумовлені переважним чином зовнішніми обставинами. В той самий час, позитивні події мають постійний характер, стосуються більшості життєвих сфер та залежать від самої людини. Високий рівень оптимізму, як правило, супроводжується позитивною оцінкою власної самоефективності та наявністю інтернального локусу контролю, що є досить важливим в кон-

¹⁴ Тарасюк С. О. Психологічні особливості Я-концепції безробітного : навчально-методичний посібник. Київ : ІПК ДСЗУ, 2012. 148 с.

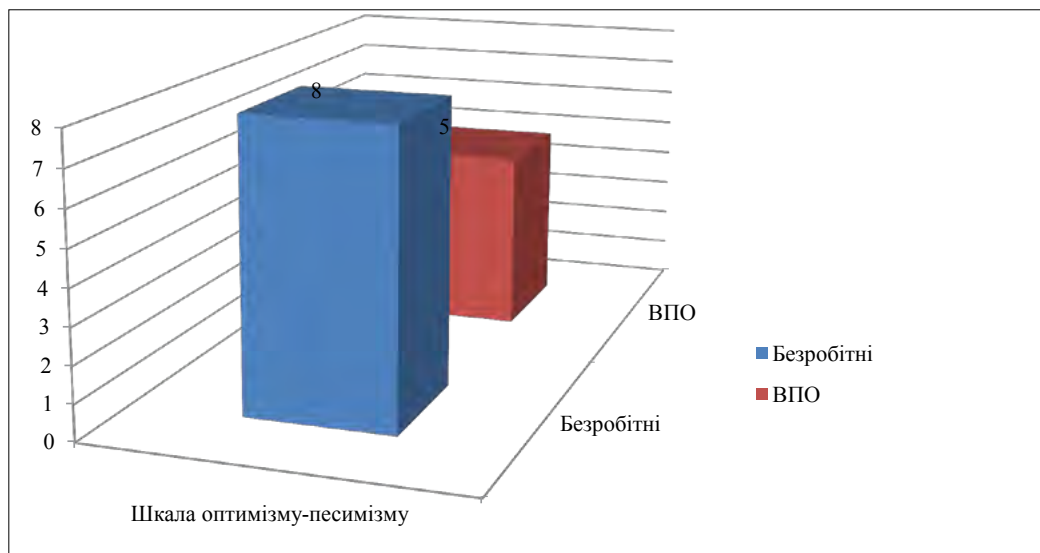

Рис. 6. Відмінності за рівнем оптимізму між місцевими безробітними та безробітними з числа ВПО

тексті ефективності системи саморегуляції особистості та, в свою чергу, забезпечує більш продуктивне подолання труднощів і стресових ситуацій.

Таким чином, вищий рівень оптимізму притаманний місцевим безробітним зумовлює також більш активне застосування ними продуктивних стратегій досягнення цілей, тобто, активний пошук можливих шляхів продовження професійної діяльності на ринку праці. Більш низький рівень оптимізму, що спостерігається у безробітних, які належать до внутрішньопереміщених осіб є цілком логічно зумовленим наявною життєвою ситуацією та труднощами адаптації до нового соціокультурного середовища, що безперечним чином породжує перебільшення безробітними ймовірних перешкод на шляху до працевлаштування та потребує надання даній категорії досліджуваних відповідної психологічної допомоги (див. рис. 6).

Таким чином, результати отримані за допомогою даної тестової методики підтверджують проаналізовані раніше емпіричні дані та наголошують на необхідності організації професійної реадaptaції безробітних з числа ВПО з урахуванням їх потреби у наданні психологічної допомоги щодо оптимізації психоемоційного стану та створення продуктивних настанов досягнення успіху у нових соціальних умовах.

За результатами, отриманими за допомогою «Опитувальника професійного самоздійснення» О. Кокуна¹⁵ за загальним рівнем внутрішньопрофесійного самоздійснення не спостерігається значущих відмінностей між місцевими безробітними та безробітними, які належать до внутрішньопереміщених осіб. У даній ситуації внутрішньопрофесійне

самоздійснення розглядається в контексті минулого досвіду роботи безробітних та охоплює в собі особливості розкриття їх професійно-особистісного потенціалу та розвитку професійних здібностей і можливостей. В той самий час, за показниками окремих шкал, які складають даний вимір професійного самоздійснення особистості, спостерігається наявність значущих відмінностей між зазначеними категоріями досліджуваних, що має бути докладно розглянуто та проаналізовано.

Так, за першою шкалою, що відображує потребу безробітних у професійному вдосконаленні, вищі бали спостерігаються у безробітних з числа ВПО, але ця відмінність не є статистично підтвердженою. Поряд з цим, результати отримані внутрішньопереміщеними безробітними засвідчують їх прагнення до підвищення професійного рівня та спрямованість на отримання додаткових компетенцій і подальший розвиток професійних вмінь та навичок, що є позитивним чинником в контексті подолання ситуації професійної кризи (див. рис. 7).

В той самий час, за другою шкалою «наявність проекту власного професійного розвитку» значущо вищі бали мають місцеві безробітні, що вказує на більшу усвідомленість ними свого професійного майбутнього та наявність чітких і визначених планів щодо побудови професійної кар'єри в умовах сучасного ринку праці. Зазначена відмінність є цілком логічною та відображує складність адаптації внутрішньопереміщених безробітних до нових соціокультурних умов, що наголошує на необхідності надання їм кваліфікованої допомоги з боку кар'єрних консультантів.

За третьою шкалою, що діагностує задоволення досліджуваних власними професійними досягненнями значущо вищий рівень спостерігається у безро-

¹⁵ Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 265 с.

бітних з числа ВПО, які достатньо високо оцінюють свій минулий кар'єрний шлях та професійні здобутки, що вказує на наявність у них достатньої професійної самооцінки та високих кар'єрних домагань.

За четвертою шкалою, що відображує схильність досліджуваних до постійного вибору нових професійних цілей вищі показники мають безробітні з числа ВПО, але ця відмінність не є значущою. Отримані дані вказують на наявність тенденції до більшої зацікавленості у власному професійному розвитку та отриманні високих результатів у внутрішньопереміщених осіб, що логічним чином співвідноситься з їх вищою задоволеністю своїми професійними здобутками.

За останньою шкалою, що визначає рівень сформованості життєво-професійного простору досліджуваних, отже, ступінь їх ідентифікації з власним професійним вибором та діяльністю, за результа-

тами тесту не спостерігається значущих відмінностей, що вказує на зумовленість даних показників більшою мірою індивідуальними характеристиками безробітних, які не залежать безпосереднім чином від соціальної ситуації життя, у даному контексті вимушеної зміни місця проживання.

Отже, за результатами даного опитувальника спостерігається наявність більш високих показників у внутрішньопереміщених осіб за потребою у професійному вдосконаленні, ступенем задоволеності власними професійними досягненнями та спрямованістю на вибір нових професійних цілей, що свідчить про наявність достатньо позитивного минулого професійного досвіду. В той самий час, спрямованість даної категорії безробітних на продуктивну професійну самореалізацію істотним чином гальмується розірваністю часової перспективи, яка суттєво знижує їх здатність до створення проекту власного

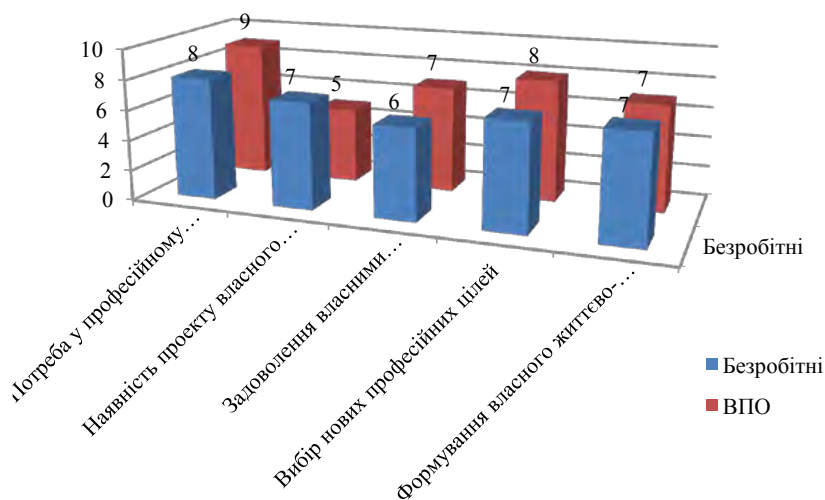

Рис. 7. Відмінності за рівнем внутрішньо професійного самоздійснення між місцевими безробітними та безробітними з числа ВПО

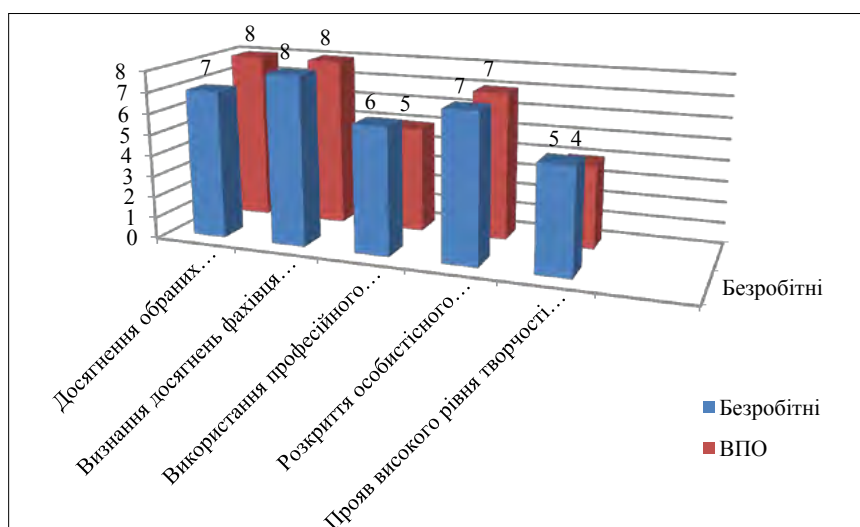

Рис. 8. Відмінності за рівнем зовнішньопрофесійного самоздійснення між місцевими безробітними та безробітними з числа ВПО

професійного розвитку, що передбачає визначення перспективних професійних цілей та моделювання власної кар'єри у нових соціальних умовах.

Таким чином, враховуючи амбівалентність отриманих психодіагностичних даних, професійна реадаптація внутрішньоопереміщених осіб має відбуватись у напрямі відтворення оптимістичної налаштованості даної категорії досліджуваних на можливість реалізації власного особистісно-професійного потенціалу у нових умовах життєдіяльності та на розробку продуктивних стратегій актуалізації професійних здібностей та вмінь.

За загальним рівнем зовнішньо професійного самоздійснення, що уособлює в собі отримання значущих професійних здобутків, визнаних з боку колег та представників професійної спільноти не спостерігається значущих розбіжностей між даними категоріями безробітних. Поряд із цим, розглядаючи окремі шкали, які презентують даний вимір професійного самоздійснення слід зазначити, що окремі результати мають певну диференціацію в залежності від категорії досліджуваних безробітних.

Так, за першою шкалою, яка діагностує досягнення обраних професійних цілей значущо вищі бали спостерігаються у внутрішньоопереміщених осіб, що вказує на їх більш високу оцінку власних професійних здобутків. Означена відмінність відображує більш високий рівень їх професійної самооцінки, що цілком ймовірно може бути пов'язано з вищою задоволеністю своїм минулим досвідом професійної діяльності.

За другою шкалою «визнання досягнень фахівця професійною спільнотою» не спостерігається відмінностей між зазначеними категоріями безробітних, які мають достатньо високий рівень отриманих показників, що знову таки вказує на наявність у них успішного минулого досвіду професійної самореалізації.

Третя шкала, що діагностує ступінь використання професійного досвіду та здобутків досліджуваних іншими фахівцями відображує нижчий за середній рівень отриманих показників, які не мають значущих відмінностей та є незначно вищими у місцевих безробітних. Отже, діагностичні дані отримані за даною шкалою тесту відображують недостатньо розвинену схильність до наслідування та передачі професійного досвіду у сучасній професійній спільноті (див. рис. 8).

Наступна шкала, що допомагає визначити ступінь розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професійній діяльності не відображує відмінностей між зазначеними категоріями безробітних, які мають середній рівень показників, що засвідчує достатній рівень актуалізованості їх особистісних властивостей та переваг в процесі професійної самореалізації. Відсутність відмінностей за цією шкалою між даними категоріями безробітних зумов-

лено переважним впливом на дану характеристику індивідуальної траєкторії професійної самореалізації досліджуваних, що й зумовлює особливості реалізації їх здібностей і вмінь.

І за п'ятою шкалою, що діагностує ступінь прояву творчих здібностей у професійній діяльності відображуються нижчі за середні показники, перевагу за якими на статистично значущому рівні мають місцеві безробітні. Отримані результати вказують на недостатню залученість досліджуваних до творчої професійної самореалізації, які надають перевагу стандартним засобам та шляхам виконання професійної діяльності поряд із знаходженням нових варіантів застосування наявних професійних умінь та здібностей. Особливо актуальним це є для безробітних з числа внутрішньоопереміщених осіб, які більшою мірою схильні дотримуватись визначених норм та правил, а не створювати нові стратегії діяльності в контексті змінених умов та обставин.

Отже, за результатами застосування даного опитувальника можна зробити висновок про те, що безробітні з числа внутрішньоопереміщених осіб проявляють достатньо високий рівень задоволеності власними професійними досягненнями, але, в той самий час, характеризуються невисоким рівнем творчого виконання професійних завдань та достатньо розмитою часовою перспективою щодо власного професійного майбутнього. Таким чином, головним завданням професійної реадаптації безробітних з числа внутрішньоопереміщених осіб має стати надання відповідної допомоги з боку кар'єрних консультантів, спрямованої на побудову нових професійних планів, вибір професійних цілей та розвиток здатності до творчого пошуку нових шляхів реалізації власного особистісно-професійного потенціалу у змінених умовах соціокультурного середовища та ринку праці, знаходячи баланс між потребами ззовні та власними можливостями і здібностями з метою продуктивного подолання ситуації професійної кризи.

Таким чином, в результаті проведеного емпіричного дослідження, спрямованого на визначення психологічних вимірів успішності актуалізації адаптаційного потенціалу безробітних можна зробити висновок про наявність змістовних відмінностей за специфікою даного процесу у місцевих безробітних та безробітних, які належать до внутрішньоопереміщених осіб. А саме, за рівнем соціально-психологічної адаптованості у безробітних з числа ВПО спостерігаються більш низькі показники адаптованості, емоційного комфорту, інтернальності та прийняття інших, але поряд з цим нижчі бали за рівнем ескапізму. Отримані емпіричні дані засвідчують негативний вплив вимушеної зміни соціального оточення на здатність особистості до актуалізації дієвих механізмів соціально-психологічної адаптації до нових умов життєдіяльності.

Висновки

Таким чином, результати дослідження рівня внутрішньо-професійного самоздійснення вказують на наявність достатньо позитивного минулого професійного досвіду у ВПО та підкреслюють необхідність

надання їм відповідної допомоги щодо створення проєкту власного професійного розвитку, формування продуктивних стратегій актуалізації особистісно-професійного потенціалу та моделювання кар'єри в умовах зміненого професійного середовища.

Інформація про авторів:

Панов Микита Сергійович,

доктор психологічних наук, доцент,

професор кафедри спеціальної освіти та психології

Комунальний заклад вищої освіти

«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»

Запорізької обласної ради

59, вул. Наукового містечка, м. Запоріжжя, 69017, Україна

Жадленко Ірина Олександрівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри спеціальної освіти та психології

Комунальний заклад вищої освіти

«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»

Запорізької обласної ради

59, вул. Наукового містечка, м. Запоріжжя, 69017, Україна

Information about the authors:

Panov Mykyta Serhiyovych,

Full Doctor in Psychology, Assistant Professor,

Professor at the Department of Special Education and Psychology

Municipal Institution of Higher Education

«Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy»

of Zaporizhzhia Regional Council

Ukraine

59, Naukovoho mistechka str., Zaporozhye, 69017, Ukraine

Zhadlenko Iryna Oleksandrivna,

PhD in Pedagogical Sciences,

Assistant Professor at the Department of Special Education and Psychology

Municipal Institution of Higher Education

«Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy»

of Zaporizhzhia Regional Council

Ukraine

59, Naukovoho mistechka str., Zaporozhye, 69017, Ukraine